

Mordvalaista kielitieteen tutkimusta

LÁSZLÓ KERESZTES

Mordvan kielen tutkimus lähti lokakuun vallankumouksen jälkeen lupaavasti käyntiin. Mordvalainen kielentutkija ja kansatieteilijä M. E. Jevsevjev jatkoi Heikki Paasosen työtä; Jevsevjevhan oli yksi Paasosen kielenoppaista ja sittemmin hänen työtoverinsa. Käyttäen apunaan etevän venäläisen kielimiehen A. A. Šahmatovin tutkimuksia Jevsevjev kirjoitti mordvan kielen kielioppinsa (*Osnovy mordovskoj grammatiki*; Moskva 1929, toinen painos Saransk 1963), joka sisältää runsaasti tietoa eri murteista ja myös kielihistoriasta.

Toista maailmansotaa edeltävänä ajanjaksona mordvalaistutkijat keskittivät voimansa kirjakielen normien kehittämiseen. Mordvan kielen kahden päämurreryhmän pohjalta syntyi kaksi erillistä kirjakieltä, vaikka tuolloin vielä olisi ollut reaaliset mahdollisuudet yhteisenkin kirjakielen luomiseen. Jevsevjevin edellä mainittu teos on itse asiassa ersämordvan kirjakielen perusta.

Toisen maailmansodan jälkeen D. V. Bubrih jatkoi kielihistorian tutkimusta. Hän julkaisi kielihistoriallisen monografian (*Istoritšeskaja grammatika erzjanskogo jazyka*, Saransk 1953); teos on ersän kielen deskriptiivi kielioppi kielihistoriallisesti selitettynä. Marrismi taas »karkotti» kielihistorian kielitieteellisistä tutkimuksista. Marrismin seuraukset tuntuivat pitkään mordvan kielen tutkimuksessa, ja onpa niiden vaikutus havaittavissa vielä tänäkin päivänä. Mordvalaistutkijain huomio on kohdistunut aineistonkeruuseen ja oikeakielisyysongelmiin. On laadittu ersän ja mokšan kielen sanakirjoja, kielenkäytön oppaita jne. Laajan murteidenkeruutyön tuloksena on ilmestynyt useita tiiviitä murremonografioita (*Otšerki mordovskih dialektov 1–5*, Saransk 1961–1968), ja vuosittain on julkaistu myös monia erillistutkimuksia (kokoelmissa *Zapiski 1–18*: Saransk 1940–1949 ja *Trudy 19–*. Saransk 1949). Muutamissa näistä on viittauksia Bubrihin historialliseen kielioppiin. Kielihistoriallisia tutkimuksia tai monografioita ei sen sijaan ole ilmestynyt sen paremmin saranskilaisessa julkaisusarjassa kuin Tarton yliopiston julkaisujenkaan joukossa. Sama koski pitkään myös *Sovetskoje*

Mordvalaista kielitieteen tutkimusta

finno-ugrovedenije -sarjaa (Tallinna 1965—). Poikkeuksena on mainittava morfologiaa käsittelevä B. A. Serebrennikovin monografia (Istoritšeskaja morfologija mordovskih jazykov, Moskva 1967).

Pitkän tauon jälkeen on ilahduttavaa havaita, että muutamat mordvalais-tutkijat, varsinkin nuorempi sukupolvi, on jälleen alkanut kiinnostua kielihistorian kysymyksistä. A. P. Feoktistov on oikeastaan jo pitkään työskennellyt kielihistorian parissa. Hänen työnsä tuloksena on ilmestynyt useita kielihistorian tutkimukselle arvokkaita ja välttämättömiä kielenmuistomerkkikäsikirjoituksia, sanastoja sekä vanhoja tekstejä (Istoki mordovskoj pišmennosti, Moskva 1968; Russko-mordovskij slovař, Moskva 1971). Hänen yhdessä Károly Rédein kanssa suunnittelemansa etymologisen sanakirjan kohtalo ei ole tiedossani.

Uutta väriläikkää etymologisen tutkimuksen alalla merkitsee kahden suppean etymologisen sanakirjan ilmestyminen. Näistä ensimmäinen on D. V. Tsygankinin ja M. V. Mosinin ersän kielen etymologinen sanakirja (Erzań kel'eń nuřkińe et'imologičeskoj slovař, Saransk 1977). Sitä seurasi D. V. Tsygankinin, M. V. Mosinin ja M. A. Kelinin mokšan kielen etymologinen sanakirja (Mokšəń kəl'əń nuřkəńə et'imologičeskəj slovař, Saransk 1981).

Sanakirjat julkaistiin ersän- ja mokšankielisinä kouluoppikirjoina. Uudistettu äidinkielen opetussuunnitelma näet edellyttää, että oppilaiden tulee perinnäisten kielioppiseikkojen ohella oppia myös stilistiseltä kannalta tuntemaan äidinkieltä kauneus ja rikkaus. Kun uusi opetussuunnitelma antaa tärkeän sijan sanaston ja semantiikan opetukselle, tulee sanojen merkityksen ja alkuperän selvittämisestä niin ikään keskeinen oppimiskohde. Sanakirjoissa korostetaan sukukielten merkitystä sanojen rakenteen ja merkityksen historiallisessa esittelyssä. Esipuheissa huomautetaan, että murre-erojen ja lainasanojen tuntemus antavat lisävalaisua myös kielen ja kansan historiaan.

Sanakirjojen hakusanoina ovat sellaisten ersän tai mokšan kielen aktiiviseen sanastoon kuuluvien sanojen kirjakieliset muodot, joiden alkuperän tekijät uskovat selvitetynsi. Aakkosjärjestys on sama kuin kirjakielessä, ts. kyrillinen. Ersänkielisen hakusanan jäljessä seuraa välittömästi mokšankielinen vastine ja päinvastoin. Tämän jälkeen annetaan venäjänkielinen merkitys, sitten mahdolliset tärkeimmät johdokset sekä sukukielten vastineet, lainasanojen kohdalla lainanantajakielen sanat. Vieraskielisten sanojen merkitys ilmoitetaan ersän tai mokšan kielellä vain siinä tapauksessa, että se poikkeaa hakusanan merkityksestä. Kummassakin sanakirjassa on hieman yli 1 000 hakusanaa; näistä peräti 85 % tunnetaan myös toisessa mordvalaisessa kirjakielessä. Tämä suhde on huomattavan korkea, ja sillä saattaa olla merkitystä keskusteltaessa siitä, ovatko ersä ja mokša eri kieliä vai vain mordvan kielen kaksi päämurretta. Ei tunnu kovin mielekkäältä katsoa eri kieli-

LÁSZLÓ KERESZTES

siksi kahta kielimuotoa, joiden perussanastosta 85 % on yhteistä. Tietoisien kielenhuollon avulla ei kenties olisi vielä nytkään liian myöhäistä lähentää näitä kahta kirjakielen muotoa toisiinsa.

Hakusanojen valinnan pohjana ovat olleet ersäläis-venäläinen ja mokšalais-venäläinen sanakirja (Moskova 1949). Muutama kymmen vanha omaperäinen sana on kuitenkin jäänyt sanakirjan toimittajilta huomaamatta. Olisi myös ollut hyvä ottaa mukaan yleisimmät alkuperältään tuntemattomat sanat. Toimitusperiaatteet tosin sulkevat nämä sanat ulkopuolelle, mutta muuttaman yleisesti tunnetun sanan mukaanotto olisi estänyt kirjan käyttäjiä virheellisesti päättelemästä, että kaikkien sanakirjasta pois jääneiden sanojen alkuperä on tuntematon. Toisaalta aineistossa on useita sellaisia sanoja, joilla ei ole vastinetta muualla kuin toisessa mordvalaismurteessa. Sana-artikkelit antavat myös kirjakielestä poikkeaville hakusanoille kullekin oman luonnehdintansa: vanhahtava, murteellinen, puhekielinen jne.

Sanojen alkuperän kuvaus on suurpiirteistä mutta samalla kategorista. Tämä ilmenee siinä, että annetut sukukieliset vastineet ovat useimmiten »varmoja»; emme tapaa sellaisia ehtoja kuin »ehkä», »todennäköisesti» jne. Toimittajat olisivat paikoin voineet ilmaista epävarmuutensa kysymysmerkillä. Vain aniharvoin tapaamme epävarmoja etymologioita. Didaktisesti ajatellen tämä on hyvin vaarallista! Suurpiirteisyydellä tarkoitan sitä, että lainanantajakieltä määriteltäessä toimittajat tyytyvät toteamaan, että sana on esim. turkkilaista lähtöä tai indoeurooppalainen; harvemmin kohtaamme tarkempaa määrittelyä, kuten esim. iranilainen, balttilainen, bolgaarilais-turkkilainen jne. Tätä voidaan tietysti puolustella sanomalla, etteivät toimittajat ole halunneet paneutua erityiskysymyksiin. Sen sijaan ei voida metodiselta kannalta puolustaa sitä menettelyä, että alkuperältään suomalais-ugrilaisiksi on merkitty suuri osa sellaisista sanoista, joilla on vastine ainakin yhdessä sukukielessä. Täten näet joutuvat samaan kategoriaan sellaiset sanat, joilla on vastineensa – ja mielestäni useimmiten epävarma tai epätodennäköinen vastine – virossa, ja ne, joilla jo koko vertailevan kielentutkimuksen historian ajan on tiedetty olevan varmat vastineensa unkarissa ja samojedikielissä asti.

Suurimpia vaikeuksia on toimittajille tuottanut sukukielisten sanojen translitterointi kyrillisiin kirjaimiin. Seurauksena on todellinen kaaos, ja paikoin se on johtanut jopa väärinkäsityksiin. Älkäämme unohtako, että nyt on kysymys opiskelijoista! Suomen *y*:lle olen löytänyt neljä vastinetta: *ю*, *у*, *ÿ*, *u*. Mokšan kielen sanakirjan sana *yë* vastaa suomen *yö* -sanaa, mutta se on luettava *ujo*! Ersän sanakirjan *юë* ei ole suinkaan parempi ratkaisu. Paikoin on suluissa annettu myös sanojen alkuperäinen, latinalainen kirjoitusasu. Epävarmuutta ja epä johdonmukaisuutta on havaittavissa niin ikään ky-

Mordvalaista kielitieteen tutkimusta

rillisiä kirjaimia käyttävien pienten suomalais-ugrialaisten kielten esimerkeissä.

Tarkoitukseni ei ole eikä tässä yhteydessä olisi mahdollistakaan luetella kaikkia huomautuksiani, joista valitettavasti tulisi pitkä lista. Tarkempi arviointi löytyy aikakauskirjan *Nyelvtudományi Közlemények* 88 sivuilta 316–320 (Zaicz) ja 320–321 (Keresztes).

Vaikuttaa siltä, ettei toimittajilla ole ollut käytettävissään sellaista alan peruskirjallisuutta, joka olisi antanut heille varmuutta aineiston käsittelyssä ja tutkimusmenetelmissä. Silti yritys ansaitsee kunnioitusta. Mordvalaiset kielentutkijat ovat oman äidinkielsä parhaat tuntijat. Perusteellisen murteidenkeruun ja -kuvauksen jälkeen he osoittavat kiinnostusta kielensä historiaa kohtaan ja ponnistelevat ohjatakseen äidinkieliä mordvan kielen opiskelijoita kieli- ja sanahistorian kysymyksiin. Tältä kannalta voidaan myös virheisiin ja erehdyksiin suhtautua lievemmin. Nämä kaksi suppeaa mordvan kielen etymologista sanakirjaa ovat urauurtava yritys. Ne, samoin kuin nuoremman sukupolven tutkijain julkaisemat tutkielmat, merkitsevät uudistunutta näkemystä mordvalaisessa kielentutkimuksessa. Toivottavasti mordvalaiset kollegamme mitä pikimmin pääsevät luovasti soveltamaan ja välittämään oppilailleen myös etevimpien suomalaisten mordvan kielen tutkijain – Heikki Paasonen, Paavo Ravilan ja Erkki Itkosen – tutkimusten menetelmiä ja tuloksia.

Mordwinische Linguistik

LÁSZLÓ KERESZTES

Der erste bedeutende mordwinische Sprachforscher unmittelbar nach der Oktoberrevolution war M. J. Jewsewjew, ursprünglich ein Informant von Heikki Paasonen, später ein Kollege und Fortsetzer seiner Arbeit; die mordwinische Grammatik von Jewsewjew bildet im Grunde die Basis der heutigen Erzä-Mordwinischen Schriftsprache. Obgleich der Schwerpunkt der mordwinischen Linguistik vor dem zweiten Weltkrieg und auch noch lange danach auf der deskriptiven Forschung lag, die der Entwicklung und Normierung der Schriftsprache dienen sollte, erschienen

in den 50er und 60er Jahren auch zwei Monographien aus dem Bereich der historischen Sprachforschung, die historische Grammatik des Erzä-Mordwinischen von D. W. Bubrich und die mordwinische historische Morphologie von B. A. Serebrennikow. Sprachhistorische Fragen, insbesondere alte Sprachdenkmäler, hat auch A. P. Feoktistow in verschiedenen Zusammenhängen behandelt.

Neue Errungenschaften in der mordwinischen Sprachforschung sind zwei vor einigen Jahren erschienene kurzgefaßte etymologische Wörterbücher (Er-

LÁSZLÓ KERESZTES

zänisch und Mokschanisch) von D. W. Zygankin, M. W. Mossin und M. A. Kelin. Diese Büchlein mit je eintausend Stichwörtern sind auf mordwinisch geschrieben und für den Schulgebrauch gedacht. Obgleich die Wörterbücher in ihrer Gattung bahnbrechend sind und

als solche unsere Hochachtung verdienen, sind sie wegen ihrer Oberflächlichkeit und Ungenauigkeit nicht frei von Mängeln; ausführlichere Rezensionen über diese Wörterbücher finden sich in *Nyelvtudományi Közlemények* 88, S. 316–321 (Zaicz und Keresztes).